

Людмил Малев

**„ЙЕРУСАЛИМСКИТЕ УСЛОВИЯ“ ОТ 1934 Г.
ПРЕД БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА —
ПРЕДПОСТАВКИ И СЪЩНОСТ**

*Иерусалимские условия 1934-го года, посланы к
Болгарской православной церкви — сущность и
предпосылки*

Двадцать восьмого февраля тысяча восемьсот семидесятого года болгары добиваются долгожданной церковной автономии. Это стало возможным благодаря выдаче указа (со стороны турецкого султана) на становлении Болгарской Экзархии. Споры с Вселенский Патриархат привели к введению раскола по Болгарской церкви. Раскол имеет влияние на внешние контакты, но не касался внутреннего состояния церковной жизни.

В начале 20-ого века православные церкви ищут выход на эту ситуацию. На встрече в монастыре Ватопед на Афоне, с 8 по 23 июля 1930 года определяется Иерусалимского патриархата в качестве посредника между обеими сторонами для достижения соглашения и отмены санкции.

Весной 1934 года в Священный Синод Болгарской православной церкви пришло письмо от Иерусалимской церкви. Оно называется: „Условия для восстановления канонических отношений между автокефальных православных церквей и Православной Церкви в Болгарии.“ Содержит требования, что болгарская сторона должна выполнять чтобы Вселенский патриархат официально отменить казнь. Наиболее важными из них являются: инициатива исходила от болгарской стороны и смена местопребывания Экзарха из Стамбула. Эти условия не удовлетворяют Болгарии. Оформляется мнение, что этот вопрос не самый важный для болгарского общества в настоящее время. По словам Варна и Преслав епископа Симеона: разрешение вопроса с расколом желательно, но не является надлежащим.

Ключови думи: българска, православна, църква, схизма, йерусалимски условия

На 28. II. 1870 г. българите се сдобиват с дълго чакания султански ферман, който предвижда учредяването на Българска екзархия в диоцеза на Цариградската патриаршия с автономно българско църковно управление. Този акт на османската власт е приет от засегнатите страни с коренно противоположни разбирания за неговото прилагане. Българите виждат в него достатъчно солидно

основание да се обособят в църковно-религиозно отношение като зависимостта им от Фенер е само номинална. Становището на Патриаршията, принудена да се съобрази със султанския указ, е, че териториите, населени с преобладаващо българско население, съставят един нов екзархат на Вселенския патриарх с неособено широка автономия. Следват спорове по устройването, управлението, вътрешноцърковния и междуцърковния живот на Българската екзархия.

Две години след издаването на фермана отношенията между българи и гърци не само че не придобиват по-ведър характер, но са доведени до прага на пълна враждебност. Най-спорните въпроси касаят епархиите в екзархийския диоцез и правото за избиране и поставяне на митрополити на отделните епархийски центрове. Тези спорове довеждат до прекъсване на българо-гръцките църковни връзки. Нещо повече – предизвикват предприемането на крайната и поради това изключително рядко прилагана санкция в православния свят – Цариградската патриаршия налага схизма над Българската църква.

По своята същност схизмата е отлъчване на определена църковна общност (в случая това е Българската екзархия) от каноническо общение с останалия православен свят. Това означава, че религиозният живот в тази общност е обявен за несъответстващ на догмите и каноните на Църквата, а на йерархическите лица се отрича правото да преподават Божията благодат. В подкрепа на това говори определението на събора, наложил схизмата. Според него Българската църква е „племенно сборище, устроено от люде из средата на българския народ, които внасят в Христовата църква ново учение – филетизъм (племенно различие), несъгласно с евангелското учение и каноните“¹. Съборът, произнесъл схизмата (Цариград, септември 1872 г.), обявява „за чужди на едната света, съборна и апостолска църква, сир. за схизматици всички (българи), които приемат филетизма, основали са свой особен жертвеник и са образували свое особено самочинно сборище – именно архиереите Иларион Макариополски, Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански, Антим Видински, Доротей Софийски, Партений Нишавски и Генадий Велешки, всички ръкоположени от тях архиереи, свещеници, дякони и всички духовници и миряни, които се намират в общение и единомислие с тях, съдействат или ги приемат като свещени и канонични и тяхното нечестиво благословение и свещенодействие“².

Това определение, дело на Цариградската патриаршия, е прието при участието на източните патриарси, кипърския архиепископ и присъстващите на събора епархийски архиереи. Единствен противник от предстоятелите на древните патриархати е Йерусалимският патриарх Кирил. Скоро след това обаче той бил свален от престола и синодът на Свещения град се присъединява към подкрепящите схизмата. За прекратяване на общението с българите и тяхното осъждане с нарочно послание са уведомени и останалите поместни предстоятели. Всички те, придържайки се към принципа на единство и взаимно зачитане правото на автокефалните църкви да решават вътрешните си въпроси (каквото

де юре е спорът между Цариградската патриаршия и Българската екзархия), се присъединяват към наложената схизма, но на практика не прекратяват отношенията си с Българската църква.

След като поместните православни църкви (автокефални и автономни) са известени за решението от 16.IX.1872 г. на събора в Цариград, схизмата над Българската екзархия става реален факт в живота на вселенското православие. По силата на наложената от патриаршията санкция Българската църква формално е изолирана от православната общност и е лишена от канонично и литургично общение с останалите църкви сестри. В интерес на единството и църковната дисциплина, въпреки че част от тях (Руската, Сръбската, Румънската и др.) не са съгласни с тежката и крайна мярка, те в различна степен спазват производите от това ограничения.

Най-общо външните последици от схизмата се изразяват в следното: 1. Българската църква не е и не може да бъде причислена в състава на православната общност; 2. Като такава тя не е призната за пазителка и разпространителка на чистото църковно учение и традиции; 3. Свещената йерархия не е приемана като законна и правоправеща при богослуженията и Светите Тайнства – следствие от това е евентуално поставяне под въпрос действителността на тайнствата, извършени от „незаконни“ свещенослужители, и изобщо състоянието на християнството в България. 4. С оглед на всичко това никое духовенство от православния свят не може да влиза в канонически връзки и литургично общение с български йерархически лица.

В края на 20-те години на XX в. между поместните православни църкви текат усилените консултации. В неофициални разговори, както и с размяната на писма, се достига убеждението, че е назрял моментът за свикване на вселенски православен събор³. По тази причина вселенският патриарх Фотий II се обръща с апел към автокефалните църкви да пристъпят към подготовка на всеправославния събор. По негова покана на 8.VI.1930 г. (Петдесетница) в манастира Ватопед на Атон се събират представители на съответните йерархии, които влизат в състава на междуправославна комисия. Целта е да се проведе среща, да се извърши подготовка на предсъборно съвещание, което от своя страна да обсъди въпроса за свикването на вселенски събор. Сред поканените не фигурира Българската православна църква и това е обяснимо. Канонически тя е непризната и не е в общение с православния свят. Предвидените за обсъждане въпроси засягат календарните спорове, празнуването на Пасха, както и борбата със засилената инославна мисия.

В периода 8–23 юни 1930 г. във Ватопед са проведени 15 заседания, които протичат при закрити врата. На журналистите дори не е разрешено да посещават манастира, докато трае срещата. Официалната информация се разпространява от Дирекцията по печата в Солун, до която делегатите изпращат резолюции на по-важните решения. По сведения на солунския вестник

„Тахидромос“: „... Освен другите сериозни въпроси, с които ще се занимае председателното присъствие в манастира Ватопед, е и наболелият вече въпрос за вдигането на схизмата от Българската църква“⁴. Същият изтъква, че преодоляването на кризата при цялата ѝ сложност интересува всички църкви. На дванадесетото си заседание подготвителната междуправославна комисия се занимава и с въпроса за българската схизма. Всички единодушно изказват мнение, че вдигането ѝ е належащо и че за целта трябва да се определи една или няколко църкви, които да посредничат при нормализиране отношенията между Вселенската патриаршия и Екзархията. По предложение на Охридския епископ Николай тази роля е възложена на Йерусалимската патриаршия. Същата се ангажира след консултации с Цариград да определи взаимно изгодни условия за преодоляване на противоречията. При тази си мисия Йерусалимската църква може да привлича като посредници и други страни, които биха спомогнали за благополучната развързка. Изглежда делегатите във Ватопед са вярвали, че със споменатото посредничество преговорите ще приключат бързо и ще се стигне до взаимно приемливо решение, понеже са предвидили при успех да предложат на Вселенската патриаршия да постави въпроса за вдигането на схизмата за разрешаване още от председателното присъствие, т.е. в най-кратки срокове след срещата. Дискусията предизвиква начинът, по който трябва да се процедира. Крайно неприемливо за българите е настояването на Полската църква – получила скоро автономия от Фенер – това да стане като Българската екзархия поиска официално извинение и се постави в зависимост от Патриаршията. По-умерените считат, че „вдигането на схизмата би могло да стане и с обикновено искане на извинение“⁵. Най-реалистично настроените на двете страни са отразени от атинския вестник „Акрополис“: „Надяваме се, че в предстоящата среща на йерарсите-делегати на всички православни църкви ... ще се намери най-после начин за безболезненото и безобидното и за двете страни вдигане на схизмата над автокефалната Българска църква, защото тя няма вече причини за съществуване“⁶.

Срещата на представители на поместните църкви във манастира Ватопед е повратен момент в отношенията между православната общност като цяло и Българската църква. Действително, огромната част от работата ѝ е посветена на въпроси, които не касаят пряко схизмата. За първи път обаче на официален форум всички страни се обединяват около позицията, че е дошъл моментът за нормализиране отношенията с Българската екзархия и потвърждават своята решителност за действие, като набелязват конкретни стъпки.

Въпреки демонстрираната воля за бързо разрешаване на проблема оказва се, че на практика това не може да стане толкова скоро. Една от причините са наслоените през годините враждебност и недоверие между двете страни, които трудно и бавно се преодоляват. Посочен е стремежът на Вселенската патриаршия да уреди въпроса по начин, гарантиращ запазването на собственото ѝ

убеждение в правотата на наложената от нея схизма – нещо, което от самото начало не се приема от повечето църкви и в което в навечерието на срещата във Ватопед вече никой не вярва. Същевременно тя се стреми към максимална изгода от вдигането на схизмата, което, както стана ясно, е само въпрос на време. Затова поставените от нея условия предвиждат Българската екзархия като „виновна“ за случилото се да направи първите стъпки към помирение, като поиска извинение и се откаже от свои исторически достижения. Най-важното от тях е правото да обгрижва духовно и българите християни, останали по силата на международните договори извън пределите на Царството. Външен израз на последното е преместването на екзархийското седалище от Истанбул в София, за което особено настояват от Патриаршията.

Както става ясно, бързото изпълнение на условията би довело до скорошно вдигане на схизмата и официално приемане на Българската църква в канонично общение. В конкретния момент обаче българската страна не е готова да приеме посочените искания. В църковен план – екзархийското духовенство никога не е приемало обвиненията в догматически и канонически нарушения. Убеждението в собствената им правота помага на българите да устоят на натиска, на който са подложени преди и след налагането на схизмата. По същата причина, след като печалното събитие е факт, те не се притесняват да продължат устройването на вътрешния църковен живот съгласно догмите и каноните на Православната църква.

Не на последно място архиерите съумяват да се ориентират и възползват в плетеницата от междуцърковни интереси. Съседните църкви са заинтересовани схизмата да се вдигне при посочените от Патриаршията условия, за да се реши окончателно в тяхна полза въпросът за спорните епархии. Руската православна църква с оглед на новото положение, отредено ѝ след революцията от 1917 г., търси утвърждаване и се опитва да наложи своето влияние.

Всичко това обяснява защо въпреки начертаните стъпки процесът на преодоляване на споровете е твърде бавен. Но макар проявите на сближаване да са епизодични, те не престават да са обект на коментар и насърчаване от различни страни.

Близко година след съвещанието във Ватопед пресата продължава да отделя внимание на взетото решение по въпроса за схизмата. Вестниците отбелязват, че развитие по въпроса няма. „... Макар да са се изминали доста месеци от миналогодишната всеправославна комисия в Светогорския манастир Ватопед, въпросът за посредничеството на една или повече православни църкви, въпрос доста деликатен, изглежда, че не е направил нито една крачка напред“⁷. Въпреки констатацията налице е известен оптимизъм, подхранван от изразената от страните воля за успех. „... По всяка вероятност този въпрос ще бъде представен за разрешаване от междуправославното предсъборно присъствие, което ще се събере, както е решено вече, през идната година“⁸. Коментаторите

не изключват междуременно предвид действителния интерес на отделните православни църкви и бързо приключване на кризата. „... Ако в този промеждутък би могло да се намери някое друго, по-лесно, по-удобно, по-пряко решение, защото трябва да се подчертае, че усилията в това направление нито са престанали, нито пък са отслабнали, всички православни църкви биха се възраждали твърде много...“⁹. Допълнителен аргумент за проявената надежда е всеобщо възприетото мнение: „... защото съзнаването на нуждата от вдигането на една схизма, която няма никаква връзка и съотношение с догматиката, основните положения на източноправославната вяра, е вече напълно узряла навсякъде. Днес повече от всеки друг път е наложително сътрудничество и пълно взаимно разбирателство между всички православни църкви, за да могат да се запазят добре от всевъзможните тайни и явни атаки на враговете на православието“¹⁰.

Кои са интересите, диктуващи желанието на отделните страни българската схизма да бъде вдигната възможно най-бързо?

В църковен план – като членки на православното християнско семейство поместните църкви са загрижени за единството и нормалните канонически връзки помежду им, в това число и с Българската църква. Колкото и теоретично да звучи това, за хората, имащи съзнание, че живеят според Божествените установления и църковните канони, постигането на църковен мир и единение е факт. Така че, без да се спираме подробно на това обстоятелство, не можем да не го посочим като част от комплекса причини, довели до единодушие по въпроса за вдигането на схизмата. Погледнато по този начин – различия между отделните църкви няма.

Особено внимание заслужава да се отдели на политическите интереси, от които се ръководят главните участници в процеса на подготовка за възстановяване на мира между Вселенската патриаршия и Българската екзархия. Трябва да се има предвид цезаропапизмът – характерен за Източната църква. Макар Църквата в своите дела по презумпция да е независима от Държавата, тя не може да не се съобразява с държавната политика, както и с настроенията в обществото.

В прегледа на печата „Църковен вестник“ от 17.II.1934 г. се спира на коментар от в-к „Утро“ (бр. 7326), който лаконично, но твърде ясно, посочва главната политическа причина за ускорения диалог. Под заглавие „Схизмата ще се вдигне“ църковният орган цитира: „Както е известно, Румъния, Сърбия и Гърция се интересуват за вдигането на българската схизма много повече от самата Българска православна църква. И това е обяснимо, защото ако българската схизма се вдигне, българските малцинства в границите на Румъния, Гърция и Югославия ще изгубят моралното си право да искат църковни правдини, тъй като православните канони признават само една йерархия във всяка православна независима държава“¹¹.

Действително, ситуираната със султанския ферман от 28. II. 1870 г. Българска екзархия в териториално отношение далеч надхвърля държавните граници, определени на България с международните договори. Във всички съседни страни има епархии, които по статут принадлежат на Екзархията, но в тях отдавна трайно са се настанили духовници от съответните йерархии. Водената от тях политика на репресии спрямо българското население, с цел неговата асимилация, недвусмислено говори за намеренията тези райони да се откъснат завинаги и в църковно отношение от българската държава. В периода след Първата световна война, довела до ново драматично преразпределение на териториите на балканските държави, се наблюдава нов разцвет на шовинистичните идеи във всяка една от тях. Тези настроения се пренасят и в църковните среди, които се опитват да се възползват от новите политически дадености, за да разрешат в своя полза споровете, засягащи диоцезите им.

В навечерието на свиканата във Ватопед (8.–23.VII.1930 г.) среща в Атина е проведен Архиерейски събор на Еладската църква. В разискванията на събора важно място заема българската схизма. Основните въпроси са поставени в изнесенния доклад от Атинския архиепископ Хризостом¹². Спорът е разгледан в историческото му развитие. Представено е и актуалното становище на Цариградската патриаршия. Нуждата от съборно обсъждане на българския въпрос произтича от активизирането на Румънската и Сръбската църква, в което Еладската архиепископия вижда опасност от налагане на последните като доминиращи в православния свят. Понеже според гръцката страна двете сестрински църкви ще поискат в предсъборното присъствие да участват и български представители, ако до свикването му не се разреши въпросът със схизмата, Цариградската патриаршия ще изпадне в неизгодно положение. Основание за тези опасения гръцките архиереи откриват в „много съмнителните и твърде подозрителни споразумения между Румънската, Сръбската и Българската църква“¹³. В контактите между споменатите църкви гръците прозират „... че те се силят за постигането на някаква задна цел за сметка на Гръцката православна църква“¹⁴.

Тази позиция е потвърдена и на най-високо ниво от страна на Еладската църква при срещата на професорите Ив. Снегаров и прот. Ив. Гошев с Атинския архиепископ Хризостом. През есента на 1930 г. двамата участват като представители на Софийския университет в работата на III Византоложки конгрес, проведен се в Атина. По покана на главата на Гръцката църква те го посещават в седалището на архиепископията. При проведените разговори архиепископ Хризостом заявява следното, което несъмнено е официалната гръцка позиция: „От всички православни (негръцки) църкви Българската е най-близо до Цариградската по дух и традиции. Тя най-добре е запазила обичаите на Цариградската църква... Няма причини, за да съществува схизмата... Тя не е полезна нито за Цариградската патриаршия, нито за вас българите. Сегашният патриарх,

просветен човек, добре схваща това и вярвам, е готов да направи всичко възможно, за да се тури край на това печално положение. Сега е необходимо да има пълно единение между всички православни църкви...“¹⁵ В хода на разговора гръцкият предстоятел предлага начина, по който може да се излезе от кризата, без да се накърнява достойнството на двете страни. „Екзархията пак ще съществува... Българският екзарх ще бъде автокефален, както са били в старо време кесарийският и други екзарси. Както аз, като архиепископ на православната църква в гръцката държава съм автокефален, тъй трябва да бъде и българският екзарх – той ще бъде началник на православната църква в България.“¹⁶ Накрая архиепископът поставя условието за решаване на спора: „Трябва да се пази църковното правило, според което двама православни епископи не може да има в едно и също място“¹⁷. Последното показва, че гръцката страна не познава или по-точно не уважава настроението в българските църковни среди и в обществото, които на този етап не са склонни да отстъпят от църковно-народните идеали.

Позицията на Патриаршията по нищо не се различава от тази на атинския архиепископ, т.е. „... ако и българите се съгласят да приемат каноническия принцип, според който в един и същ град не може да има двама епископи и че всички православни клирици на един град ще попадат под духовното ведомство на православния епископ на този град, тогава главната причина за налагането и съществуването на схизмата ще се премахне и ще стане много лесно нейното вдигане“¹⁸.

Позицията на Еладската църква по отношение на продължаващата схизма, макар да изглежда парадоксално спрямо нейната решаваща роля за налагането ѝ, е обяснима с оглед променените условия и произтичащите от това интереси. Българската общественост следи с интерес и сарказъм тази промяна. По повод поредното активизиране на гръцката посредническа дейност, предизвикана от подготвяната промяна в Екзархийския устав, според която седалището на екзарха се премества в София, „Църковен вестник“ отбелязва: „На гърците, изглежда, доста тежи българската схизма. За тях тя наистина отдавна е станала безпредметна. Българските епархии в Македония и Западна Тракия, които против волята на Цариградската патриаршия и при проклятие от нейна страна бяха минали в диоцеза на Българската екзархия и зарад които собствено бе провъзгласена самата схизма, отдавна са отнети от Българската църква. Някои от тия епархии гърците задържаха за себе си, а по-голямата част продадоха на съюзниците си“¹⁹.

Войните през първата половина на XX в. (Балканска, Междусъюзническа и Първа световна) не само че не потушават заложените конфликти, но го оставят да тлее и дори го провокират със съответните мирни договори. Ето защо българското общество е болезнено чувствително към всеки въпрос, касаещ отношенията със съседните страни.

Същото настроение витае и сред преобладаващата част от екзархийското духовенство. Част от него произхожда от земите, останали извън българските граници. Други пък са прогонени от външните епархии в резултат от засилената антибългарска политика на гражданската и църковната администрации в тези държави.

Всичко това довежда до известен скептицизъм и нежелание от българска страна, въпросът с преодоляването на църковната изолация и вдигането на схизмата да се реши в разглеждания момент и при условията, предлагани от заинтересуваните страни. Особено неприемлива на този етап е цената, която ще трябва да плати Българската църква – отказ от претенциите си за духовно попечителство над всички българи, т.е. узаконяване на фактическото църковно статукво на Балканския полуостров. Затова българската йерархия се отнася инертно към водената от съседните църкви политика, особено активизирана през 30-те години на ХХ в. Без да застава официално на позиция против посоченото сближаване, тя не предприема и конкретните постъпки, предложени най-вече от гръкоезичните църкви, които биха довели до бързо разрешаване на спора и вдигане на схизмата. Това би означавало отстъпление от българските църковни интереси, а в по широк план – и отказ от националния идеал.

Въпреки посочените трудности Екзархията откликва на призива на останалите православни църкви и започва диалог за излизане от изолацията в резултат на схизмата.

Както бе посочено, предсъборното събрание във Ватопед през 1930 г. извън официалния дневен ред разглежда въпроса за нормализиране на отношенията с Българската църква и възлага на Йерусалимската патриаршия да посредничи за възстановяване на каноническите връзки между Екзархията и Цариградската патриаршия.

През април 1932 г. Светият Синод изпраща Стобийския епископ Борис в Йерусалим, за да проведе разговори по инициатива на църквата посредник. Българският пратеник отпътува от София на 12.IV. и пристига в Йерусалим на 19.IV. 1932 г. На следващия ден е приет от Местоблюстителя на Йерусалимската патриаршия Птолемаидския митрополит Келадион и от останалите синодални членове. Официалните разговори започват на 22.IV. и са прекратени на 27 с.м. по настояване на Цариградската патриаршия. Между участниците от страна на Йерусалимската църква са патриаршеският местоблюстител и бъдещият Йерусалимски патриарх, а тогава – Йордански архиепископ Тимотей.

Още в началото на срещата става ясно, че те са предварителни, неофициални и поверителни. Действително, информация за тях не е предоставена и даже пресата не успява да се добере и да разпространи каквито и да било сведения относно хода и същността им. На широката общественост единствено става известно, че Местоблюстителят на Йерусалимския патриаршески престол – Птолемаидския митрополит Келадион е уверил епископ Борис, че Сионската

църква ще направи в най-скоро време предложение за установяване на канонически връзки и братско общение между Българската православна църква и Вселенската църква. Не е известна причината, поради която Цариградската патриаршия е поискала да се прекрати иницирираната от нея среща. Може да се предположи, че в хода на разговорите са възникнали обстоятелства, решенията по които не са в компетенцията и в правомощията на водещите преговорите.

Две години по-късно контактите между София и Йерусалим са възобновени. Гръцката преса коментира началото на новия етап от преговорите по следния начин: „Вчера се получи от Йерусалим съобщение, според което, по въпроса за вдигането на българската схизма се предлага едно решение, което да може да се приеме и от Вселенската патриаршия и от Българската екзархия. Разрешението на този въпрос бе възложено на Йерусалимската патриаршия, която, както съобщава, е намерила една процедура, задоволителна и за двете страни. Схизмата датира от времето на Вселенския патриарх Антим VI и не е догматична. Тя бе предизвикана от опасността, да не би славянските йерарси да вземат надмощие в Св. Синод на Вселенската патриаршия. Навремето схизмата бе полезна за някои интереси.“²⁰

Възобновените контакти на Сионската църква със Светия Синод на Българската църква започват с полученото Писмо № 332 на Йерусалимската патриаршия от 15.IV.1934 г.²¹ То е озаглавено: „Условия за възстановяване канонически отношения между православните автокефални църкви и Православната църква в България“ и съдържа следния текст:

„За вдигане на съществуващата от години печална аномалия в Тялото на св. Православна Църква и възстановяване на мир и братски канонически отношения на Българската църква с Вселенската патриаршия и останалите автокефални православни църкви, считат се за резултатни следните:

А) Светейшият Синод на Православната Българска Църква със свои писма до Вселенската Патриаршия да заяви, че тъгувайки за раздялата, която съществува в каноническите отношения на Православната Българска Църква с Вселенската Патриаршия, желае щото:

1) Да се възстанови братската връзка за мир с Вселенската Патриаршия и всички православни автокефални църкви.

2) Да се признае и причисли Българската Църква между автокефалните православни църкви, които имат канонически отношения с Вселенската Патриаршия и другите автокефални сестри църкви.

3) Да се вдигне осъждането на Българската Църква поради известните причини, според което осъждане някои от нейните архиереи се лишиха от чина си, а останалия български клир и народ се обявиха чужди на Едната Света наша Православна Църква.

Б) След получаването на поменатите писма, Вселенският патриарх, със свои писма, да отговори на Св. Синод на Православната Българска Църква и

тълкувайки своята радост поради изразеното желание на Българската Църква за възстановяване на канонически отношения, да признае официално Православната Българска Църква за автокефална, обявявайки българския народ и клир за верни чедра на Едната Света наша Православна Църква.

В) Всички горепоменати писма на Св. Синод на Православната Българска Църква и на Вселенската Патриаршия да означават действително и официално възстановяването на каноническите отношения между Вселенската Патриаршия и Българската Църква, признаването на последната за автокефална и зачисляването ѝ между останалите православни автокефални църкви.

Г) Вселенската патриаршия и Православната Българска Църква да съобщят това на всички останали православни автокефални църкви.

Д) На Българската православна община в Цариград, както и на всяка друга такава в пределите на турската република, находяща се след възстановяването на каноническите отношения с Българската Църква, съгласно условията на настоящата спогодба и оттеглянето на българските църковни власти от Цариград, да се даде вътрешно църковно самоуправление винаги в рамките на свещените канони, а българските общини могат да посочват на Вселенския Патриарх свой енорийски клир (църковните предстоятели, свещениците и дяконите) за одобряване за назначение или за негово ръкополагане, доколкото, разбира се, посочваните за целта притежават надлежните канонически цензове. Горепоменатото ще бъде в сила и за гръцките общини в България и за техния клир, доколкото съществува такъв.

Е) За подпечатване на възстановеното единство да се извърши в свещения патриаршески храм за целта патриаршеска и синодална литургия, като участват в нея и делегати на Българската Църква, дошли за целта в Цариград, за живи и умрели от деня на печалната караница до днес.“

Няма съмнение, че цитираният текст на писмото от Йерусалимската патриаршия като посредник за вдигането на схизмата до Светия Синод на Българската църква изразява напълно и точно виждането на Вселенската патриаршия, относно начинът по който това трябва да стане. По-горе нееднократно бе отбелязано, че както Еладската, така и Цариградската църква е обезпокоена от подетата от балканските църкви инициатива за сближаване с българската. А това на практика би могло да доведе до пълното възстановяване на каноническите отношения с Екзархията, при което гръкоезичните църкви биха останали единствените от автокефалните, които все още поддържат наложената санкция. В същото време някои от тях, напр. Йерусалимската и Александрийската, все по-явно показват, че не се придържат стриктно към произтичащите от схизмата ограничения за българите. Това особено се отнася до първата, която поради факта, че на нейна територия се намират свещените за християните места – обект на поклоннически посещения, често се налага да опровергава гръцки твърдения за нарушаване на схизмата от нейна страна при посещения на български групи, предвождани от клирици²².

В предложените „Условия“ наред с чисто формалните подробности по уреждане на конфликта, стоят и две, които отразяват пряко гръцките претенции.

Условие А) указва чия трябва да е инициативата за започване на процедурата по вдигането на схизмата. Вселенската патриаршия, по чието настояване е тази формулировка, изисква това да бъде българската страна. Споменато бе, че скоро след налагането на схизмата православният свят е наясно с неоснователността на обвиненията срещу българите. Това е причината за на практика несъобразяването с нея от страна на големите поместни църкви. Към разглеждания период това убеждение е още по-твърдо, а и самата Патриаршия отдавна е изоставила обвиненията във филетизъм. При това положение евентуален първи ход от страна на Фенер би се изтъквал като самопризнание в неправомерно обвинение и осъждане на събора от 1872 г. Последното би дало още по-солидно основание на критиците на Цариград и би довело до задълбочаване на идеята за всеобщност на Вселенския престол. При положение, че вдигането на схизмата вече е само въпрос на време, най-безболезнено за Патриаршията е инициативата да бъде подета от българска страна, в отговор на което Църквата майка ще получи възможността да се прояви като загрижена и работеща за възстановяването на църковния мир и единство.

Второто важно условие визира уреждането на спора със седалището на българския църковен предстоятел. Султанският ферман не споменава къде трябва да бъде то, а българският църковен и национален интерес изисква екзархийското учреждение да бъде в столицата на Османската империя. Смесълът на параграф Д) е, че всички български църковни общини на територията на Република Турция трябва да бъдат на църковно подчинение на Патриаршията, което предполага Екзархията да се откаже от външните си епархии. В замяна се предлага предоставяне на тези общини вътрешноцърковно самоуправление, както и реципрочен статут на гръцките общини техния клир в България. За безсмислието на последното свидетелства направеното уточнение в края на параграфа – доколкото ще съществуват такива.

„Условия“-та изглежда са били твърде приемливи в очите на Йерусалимския патриаршески местоблюстител, защото той изказва надеждата, че Светият Синод на Българската православна църква ще приеме неговите предложения и веднага след това ще бъдат извършени всички необходими формалности по възстановяване на мира и общението ѝ с Вселенската патриаршия²³.

В духа на църковната дипломация Светият Синод на свое заседание от 4. VI. 1934 г. приема решение да изкаже благодарност на митрополит Келадион за „мъдрите му и христолюбиви усилия“ и да му съобщи, че направените предложения ще бъдат обсъдени от всички български архиереи. Това решение е изпратено на йерусалимския местоблюстител с писмо № 4496 от 26. VI. с. г.

Въпреки че предложението за разрешаване на кризата в отношенията с Вселенската патриаршия е в голяма степен неприемливо за българската страна,

Светият Синод на Българската църква пристъпва към обсъждане на условията, като привлича широк кръг от висши духовници и видни църковни дейци. С Окръжно № 4036 от 11 VI. 1934 г. са уведомени епархийските архиепери за получените от Йерусалимската църква „Условия“ за предварителните разговори и ги запознава с доклада на натоварения с мисията – Стобийския епископ Борис.

Половин година по-късно, на 11. XII., в столицата се открива сесията на Архиерейското събрание. В него участват освен митрополитите и всички епископи на Българската православна църква. На заседанието от 15. XII. е разгледан въпросът за установяване на редовно каноническо общение с Вселенската патриаршия. В изказванията на епархийските архиепери се констатира единодушие по становището, че схизмата трябва да се вдигне и връзките с Патриаршията да се възстановят. Но всички се обединяват в съмнението дали моментът е най-удобен. Освен това архиепериите считат, че въпросът за вдигането на схизмата при предложените условия касае не само църковните среди, но и цялото общество и дори държавната власт.

Варненският и Преславски митрополит Симеон, който в своя близо вековен жизнен път е участник в църковните борби и е свидетел на събитията от времето на налагането на схизмата, заявява: „Ние отдаваме похвала и благодарност на Св. Синод, че е взел почина за създаване правилни и канонически връзки с Цариградската патриаршия и с всички останали православни църкви... Въпросът за схизмата е голям и сложен и неговото разрешение, което не зависи само от нас, търпи отлагане... Ние не можем да вземем никакво окончателно решение по въпроса за схизмата, защото по него трябва да се чуе преди всичко желанието на българския народ и на българската държава... Въпросът за схизмата е и национален, всенароден и държавен, затова ние, архиепериите, не можем да го решим без мнението и желанието на правителството... Отстранението на схизмата е желателно, но то не е належащо“²⁴.

В изказването на митрополит Симеон се съдържа позицията на Българската църква, обществото и държавата. Въпросите, поставени от архиепериия, са риторични. В разглеждания момент нито Църквата е съгласна да изостави своето паство във външните епархии, нито обществото може да се отрече от своите сънародници, останали извън пределите на родината, нито държавата е склонна да се откаже от претенциите си за обединение на българските земи. Схизмата, с произтичащите ограничения, е безспорен проблем, чието разрешаване трябва да се търси, но предложената цена в йерусалимските условия е твърде неприемлива. Следователно митрополитът на практика дава неофициалния отговор на българската страна – отстранението на схизмата е желателно, но то не е належащо.

В този дух е и единодушното решение на Архиерейския събор на епископите на Българската църква, което с писмо № 9473 от 31. XII. 1934 г. е оповестено на Йерусалимския патриаршески местоблюстител – Птолемаидски митрополит Келадион:

„Одобрява направеното досега от Св. Синод по повдигнатия въпрос. Възлага на Св. Синод да влезе по този въпрос в предварително споразумение с Правителството и другите фактори и да подготви разглеждането му в Църковния събор. На Йерусалимската патриаршия да се отговори, че въпросът е сложен, че той трябва да бъде проучен при по-благоприятни условия и от други църковни институции, а не само от Архиерейското събрание, и че ще се положат нужните усилия, за да се дойде до едно разрешение“²⁵.

В следващите години конкретни действия за разрешаване на българския църковен въпрос не се предприемат от никоя от заинтересованите страни. В същото време въпросът е актуален и не престава да бъде коментиран. В синтезиран вид българското становище е изразено в изявление на видния църковен канонист и професор богослов протопрезвитер Ст. Цанков. „Въпросът за схизмата за всички православни е вече един въпрос, загубил своето значение и е отдавна узрял за решение. Днес този въпрос е вече въпрос на форма и престиж и вярвам, че не сме далеч от деня, когато и тази сторена на българския народ неправда ще бъде напълно премахната и с това ще бъде премахната и една от малките формални пречки за пълно сътрудничество на нашата Българска православна църква с всички останали православни църкви“²⁶.

Тази позиция се потвърждава и от продължаващото участие на представители на Българската църква в международни форуми, а в края на 1938 г. София дори е домакин на Конференцията на Балканските национални съвети на Всесветския съюз за международно приятелство чрез църквите (28–31 декември). В заседанията участват делегати (учени и духовници) от Югославия, Румъния, Албания и от Руската православна общност в България.

Втората световна война временно прекъсва процеса на сближаване на църквите, насочен към вдигане на схизмата. В този период отношенията на Балканите се диктуват от обвързаността на съответните държави с воюващите лагери, което прави контактите между църквите почти невъзможни. Освен това всяка от тях в екстремалните условия има свои приоритети. Едва в края на войната се създават всички предпоставки, за да се стигне до положителна развръзка на 73-годишния конфликт. Една от тях е и съобразяването на българската страна с „Йерусалимските условия“. В новите политически реалности екзархията няма подкрепа в лицето на държавата и обществото да отстоява правото си на опека над външните епархии. Отказът от тях, както и от екзархийското седалище в Истанбул, откриват пътя към вдигането на схизмата и признаването на българската автокефалия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Църковен вестник [ЦВ], 1945, бр. 9–11.

² Пак там.

- ³ ЦВ, 1930, бр. 23.
⁴ ЦВ, 1930, бр. 27.
⁵ Пак там.
⁶ Пак там.
⁷ Пак там.
⁸ ЦВ, 1931, бр. 16.
⁹ Пак там.
¹⁰ Пак там.
¹¹ Пак там.
¹² ЦВ, 1934, бр. 7.
¹³ ЦВ, 1930, бр. 9.
¹⁴ Пак там.
¹⁵ Пак там.
¹⁶ ЦВ, 1930, бр. 40–41.
¹⁷ Пак там.
¹⁸ Пак там.
¹⁹ ЦВ, 1932, бр. 41.
²⁰ ЦВ, 1934, бр. 27.
²¹ Държавен архив Велико Търново [ДАВТ], ф. 74 к, оп. 1, а.е. 99, л. 1 г.
²² ЦВ, 1938, бр. 32.
²³ ЦВ, 1936, бр. 43–44.
²⁴ Пак там.
²⁵ Централен държавен архив [ЦДА], ф. 791, оп. 1, а.е. 53, л. 739–740.
²⁶ ЦВ, 1935, бр. 8.